

بررسی میزان تأثیرپذیری اشعار نظامی گنجوی بر امیر خسرو دهلوی

(با نگاهی به هفت پیکر و هشت بهشت)

۱- صادق ملک حسینی ۲- نادیا رحیمی

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه ایلام

۲- دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه ایلام

(s.malekhosaini@ilam.ac.ir)

(n.rahimi@ilam.ac.ir)

چکیده

نظامی در پایان قرن ششم، داستان سرایی فارسی را به حد اعلای خود رساند. مهارتی که نظامی گنجوی در تنظیم و ترتیب منظومه‌های خود به کار برده، باعث شده که آثار او مورد تقلید شاعران بعد از او قرار گیرد. در این مقاله، هشت بهشت و هفت پیکر از مثنوی‌های نظامی و امیر خسرو دهلوی مطالعه و بررسی شد و پس از مقایسه نکات برجسته و مشترک انتخاب و نوشته شد. هدف از این تقابل ارزیابی اشعار امیر خسرو دهلوی و میزان از نظامی امیر خسرو در الهام‌گیری از نظامی بوده است؛ ماحصل این پژوهش بدین ترتیب است که در میان متأخران نظامی، امیر خسرو دهلوی در سرودن اشعارش بیشترین تأثیر را از نظامی پذیرفته است. در اشعار نظامی، تصاویر خیال‌انگیز و در عین حال ملموس هستند، در حالی که اشعار امیر خسرو ساده و تشبیه تنها عنصر قابل توجه است.

کلید واژه: نظامی گنجوی، امیر خسرو دهلوی، مثنوی سرایی، خمسه نظامی، مثنویهای امیر خسرو دهلوی

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

مقدمه

نظامی گنجوی و امیرخسرو دهلوی هر دو از شاعرانی هستند که مثنوی سرایی و خمسه را به ذهن متبادر می کنند. شعر هر دو شاعر در اوج ملاحه و بلاغت است. نظامی در کار قصه سرایی خویش از کار قدما جز به شاهنامه حکیم توس و ویس و رامین فخر گرگانی به هیچ اثر دیگر مدیون نشده است. (زرین کوب، ۱۳۸۳: ۲۴۵)

در میان پیروان نظامی؛ امیرخسرو توانسته در خمسه سازی پا جای پای نظامی بگذارد و همانند نظامی اثری زیبا و درخور تحسین به وجود آورد. امیرخسرو دهلوی از شعرای بزرگ سبک عراقی و سبک هندی است. او همچنین از نخستین کسانی است که به زبان هندی شعر سروده است.

پیشینه پژوهش

پژوهش های مختلفی درباره نظامی و امیرخسرو دهلوی و آثارشان انجام گرفته است اما تاکنون مقاله ای که به بررسی مسئله الهام بخش بودن نظامی برای امیر خسرو دهلوی پرداخته باشد، نگاشته نشده است. پایان نامه ای تحت عنوان «تأثیر نظامی بر امیرخسرو دهلوی در مثنوی سرایی» توسط رقیه کنگری (۱۳۹۰) انجام گرفته است.

در این پژوهش جنبه های مختلف تأثیرپذیری امیرخسرو دهلوی، نظامی مورد تحلیل قرار گرفته است.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

آشنایی با نظامی

نظامی گنجوی بی شک یکی از پرآوازه ترین شاعران ایران و یکی از ارکان شعر فارسی می باشد.

استاد زرین کوب درباره ی نام نظامی می گوید: « نام او الیاس بود و این که بعضی تذکره نویسان او یس هم گفته اند مبنایی ندارد و از عدم غور و فهم درست قول خود او ناشی است. پدرش یوسف نام داشت. به قول خود او: یوسف پسر زکی مؤید. مادرش را هم خود او رئیسه کرد می خواند. (زرین کوب، ۱۳۸۳: ۱۵، ۱۴)، نظامی در سرودن اشعارش به برهان و استدلال نظر نمی پردازد، چرا که استدلال و رای طور شاعریست و به جوهر شعر لطمه می زند. در میان شاعران فارسی نظامی نگاهی صورتگرا به پیرامون خود دارد و به طریق استعاره به سرودن اشعارش پرداخته است. استعاره در شعر نظامی، عمدتاً مصرحه است. (فتوحی، ۱۳۹۰: ۳۱۴)

آشنایی با امیر خسرو دهلوی:

امیر خسرو دهلوی ملقب به «طوطی هند» بزرگ ترین نماینده شعر و ادب فارسی در شبه قاره هند است که در نیمه دوم قرن هفتم و اوایل قرن هشتم هجری می زیسته است.

صفا درباره ی امیر خسرو می گوید: « امیر خسرو دهلوی بی تردید بزرگترین شاعر پارسی گوی هند و یکی از شاعران شیرین سخن و نیرومند فارسی است. (همان، ص ۱۶۱)

در کتاب سبک شناسی شعر آمده است: « امیر خسرو دهلوی اعجوبه ای بود، کتب بسیار نوشته است و صیت و شهرت او سر تا سر هند و ایران را درنوردیده بود. » (شمیسا، ۱۳۸۶: ۲۳۸)

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

در باره لقب امیر خسرو در دیوان او آمده است: «او را سعدی هندوستان لقب داده اند چون از شعرای بزرگ
فارسی زبان هند بود.» (امیر خسرو دهلوی، ۱۳۶۲: ۷ پیش گفتار)

به او طوطی هند نیز می گفتند و شمیسا می گوید: در این بیت حافظ به او اشاره دارد:

شگرشکن شو ند همه طوطیان هند زین قند پارسی که به بنگاله می رود

(شمیسا، ۱۳۸۶: ۲۳۸)

امیر خسرو بر زبان های فارسی، عربی، ترکی و سانسکریت تسلط داشت. وی از موسیقی نیز بهر مند بوده و
از موسیقیدانان مشهور زمان خود به شمار می رفته است. وی در نظم و نثر استاد بود و آثار بسیاری از خود
باقی گذاشته که از جمله آنها منظومه های امیر خسرو، معرف جوش و شور شاعرانه اوست. در آنچه شاعر
خمسۀ نظامی را مورد تقلید قرار داده، کلام دیوان، قصاید و غزلیات اوست.

مقایسه خمسۀ نظامی و امیر خسرو دهلوی

پنج گنج نظامی

در زیر شرح مختصری از پنج اثر مهم نظامی می آوریم:

۱. مخزن الاسرار یا مثنوی مخزن الاسرار نخستین سروده آینه غیب نظامی گنجوی بوده و این مثنوی در
وزن (مفتعلن مفتعلن فاعلان) سروده شده که از نظر سبک بسیار مشکل است چون همانطوری که گفته شد
هنوز نظامی تسلط کافی به زبان فارسی نداشته و کم شعر او ساده و روان شده است. مخزن الاسرار
چهل مقاله دارد که بیست و یک مقاله آن خردنامه و در حکمت عملی نظم یافته است که در هر حکایت

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

شاعر با نظری خاص مطلبی عام را با رمز و اشاره بیان می کند. حکمت و معرفت موضوع اصلی و اساسی این مثنوی زیباست و راز و رمز در هر کلمه و کلام شیوه بیان هنری شاعر است.

۲. مثنوی خسرو و شیرین داستان عشق خسرو (شاهزاده ایرانی) با شیرین (شاهزاده ارمنی) است، این مثنوی بیشتر افسانه می باشد چون پادشاهی همچون خسرو پرویز نمی توانسته عاشق شود بلکه در اصل این داستان عاشقانه شیرین و فرهاد بوده است. در سر تا سر این داستان پرشور منظور از شیرین ، پاکی ، پارسایی و زیبایی است و خسرو نقش یک شاهزاده خوشگذران را به عهده دارد . مثنوی خسرو و شیرین از دیدگاه هنر ، حکمت ، زبان و ادبیات بی مانند است و اگر چه در طول زمان و در هر عصری یکی از هنرمندان از آن تقلید کرده ولی هیچ کدام از عهده این کار بر نیامده و به راز و رمز این کتاب پی نبرده و در زیبایی کلام به پایه آن نرسیده اند این مثنوی در بحر هزج مسدّس مقصور با وزن (مفاعیلن مفاعیلن مفاعیلن) سروده شده است .

۳. مثنوی لیلی و مجنون بر وزن (مفعول مفاعیلن مفاعیلن) سروده شده و اصل داستان لیلی و مجنون به زبان عربی بوده است که ملک آخستان پسر منوچهر از پادشاهان ایرانی شروان از نظامی گنجوی می خواهد آن را به زبان فارسی متداول قرن ششم که با لغات و ترکیبات عربی آمیخته شده و به آن وسعت و زیبایی خاصی بخشیده ، بسراید .

۴. هفت پیکر : مثنوی هفت پیکر در سال ۵۹۳ هجری سروده شده و یکی از شاهکارهای ادبی زبان فارسی است که به درخواست زن گُره ارسلان در وزن (فاعلاتن مفاعیلن فعلن) به رشته نظم درآمد است . مدار این مثنوی بر هفت داستان می گردد که در اصل شاعر از پیش خود ساخته و به بهانه ای از زبان زنان بهرام گور بازگو کرده که در هر یک از این داستان ها رمزی نهفته است.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

۵. اسکندرنامه که آخرین کتاب خمسه و از شاهکارهای نظامی است چون قهرمان آن ایرانی نبوده و بالعکس به ایران حمله کرده با وجود فصاحت شعر مورد استقبال ایرانیان قرار نگرفته است ولی در هندوستان بسیار مورد توجه می باشد. اسکندرنامه شامل دو قسمت است: قسمت نخست فتوحات که به آن شرف نامه گفته می شود و بر وزن (فعولن فعولن فعول) می باشد و دیگری به نام اقبال نامه یا خردنامه که درباره سبک مملکت داری اسکندر بوده و بر همان وزن شرف نامه سروده شده است.

آثار امیر خسرو دهلوی

۱) دیوان امیر خسرو؛ شامل انواع مختلف شعر او (غیر از مثنویات) است که شاعر خود آن را در پنج دفتر مرتب ساخته و بر هریک از آنها نامی نهاده است: تحفه الصغر، وسط الحیاه، غره الکمال، بقیه النقیه، نهاییه الکمال

۲) ثمانیه خسرویه؛ یعنی مثنوی های هشتگانه وی که پنج منظومه آن را در نظیره گویی بر نظامی سروده و به «خمسه خسروی» شهرت دارد و سه دیگر را که در شرح بعضی از وقایع مشهوده خود به نظم درآورده است. در ذیل نه مثنوی از او یاد می کنیم که غیر از مثنوی نخستین باقی از ثمانیه اوست:

الف: قران السعدین، مثنوی است به بحر سریع که موضوع آن شرحی از ماسبات و مراسلات معزالدین کیقباد پسر بغراخان و نواده غیاث الدین بلبن است که بعد از فوت غیاث الدین بلبن به جانشینی نیای خود انتخاب شد و تا سال ۶۸۹ سلطنت داشت. وی پس از رسیدن به پادشاهی طریق لهو ولعب سپرد، از این رو، پدرش بغراخان که در بنگاله بود برای تنبیه وی به جانب دهلی حرکت کرد. معزالدین کیقباد جسارت ورزیده با پدر به مقابله برخاست، لیکن چون دو لشکر به هم رسیدند، به زودی نثار و کدورت از میان برخاست و

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and Research in Persian culture, language and literature

از راه مکاتبه و پیغام، صلح در میان آمد. امیدخسرو ملاقات آن پدر و پسر را به «قران السعدین» تعبیر کرد و مثنوی خود را در همین مورد و به همین معنی ساخت.

ب: منظومهٔ دولرانی و خضرخان؛ این منظومه به بحر هزج مسدس مقصور یا محذوف می‌باشد و موضوع آن داستان عشق خضرخان، پسر علاءالدین محمد شاه خلجی است با «دیول دی» دختر راجهٔ گجرات، که امیرخسرو از ترکیب اسم او و نسبش، با اندکی دخل و تصرف، اسم «دولرانی» را پیدی آورده است. این سرگذشت را شاعر به خواهش خضرخان (این داستان را خضرخان خود برای امیرخسرو روایت کرده بود) در مدتی کوتاه به نظم کشید. این منظومه را «عشقیه» نیز نامیده‌اند.

ج: مفتاح الفتوح: منظومه ای است مربوط به سال اول جلوس سلطان جلال الدین فیروز شاه که در همان سال نیز به اتمام رسیده است. این منظومه به بحر هزج مثنی مقصور یا محذوف است.

د: نه سپهر؛ منظومه ای است مشتمل بر نه باب و هر باب در بحری مستقل که امیرخسرو آن را در سال ۷۱۸ به نام قطب الدین مبارک شاه خلجی به اتمام رسانیده است.

ه: تغلق نامه: در ذکر احوال غیاث الدین تغلق، سردودمان پادشاهان تغلقیهٔ دهلی.

و: مطلع الانوار؛ منظومه ای است به بحر سریع در جواب مخزن الاسرار نظامی که به مدت دو هفته سروده شده. موضوع این منظومه توحید و تحقیق و تهذیب و تربیت است و به هر حال نظیره سازی کاملی از مخزن الاسرار نظامی است.

ز: شیرین و خسرو؛ این منظومه به بحر هزج مسدس مقصور یا محذوف است که امیرخسرو آن را به تبع خسرو و شیرین نظامی و در موضوع همان منظومه سروده است. بزم آرای شاعر با حکما و سؤالات حکیمانه

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

او از ایشان و جواب‌هایی که هر یک داده اند، در این منظومه تازگی دارد و نموداری از اطلاعات حکمی و علمی امیرخسرو است.

ح: مجنون و لیلی؛ یکی از بهترین نمونه‌هایی که به تبع لیلی و مجنون نظامی فراهم آمده و از نوادر که از لحاظ ارزش هنری و فکری، سلاست و روانی مقامی والا دارد.

ط: آیینۀ اسکندری؛ منظومه‌ای است به بحر متقارب مثنی مقصور یا محذوف که اگر چه امیرخسرو آن را در جواب اسکندرنامه نظامی (شرفنامه و اقبالنامه) سروده، اما با ایجاز به ذکر بعضی نکات در حالات اسکندر و آوردن حکایاتی همراه مطلب خود اکتفا نموده و سخن را به مرگ و دفن اسکندر ختم کرده است.

ی: هشت بهشت؛ این منظومه را امیرخسرو در جواب هفت پیکر نظامی ساخته و موضوع آن بعد از تحمیدات و نعوت متداول، داستان‌های منسوب به بهرام گور است.

۳) جواهر خسروی: این عنوان نام مجموعه‌ای است از اشعار امیرخسرو در موضوعات مختلف و متفاوت که بیشتر در مسائل تفنی و اطلاعات مختلف عمومی است و شرح آن‌ها چنین است:

نصاب بدایع العجایب- گهریال امیرخسرو که منظومۀ کوتاهی است در حساب انگشتان - مثنوی شهر آشوب- خالق باری به زبان هندی و چیستان که مرکب از قطعات هندی است.

امیرخسرو علاوه بر آثار منظوم خود کتاب‌هایی به نثر دارد که از شاهکارهای نثر فارسی در این دوره اند و عبارتند از: خزاین الفتوح، معروف به تاریخ علایی، افضل الفوائد، متضمن ملفوظات نظام الدین اولیاء، رسائل

الاعجاز یا اعجاز خسروی، در ذکر قواعد انشاء زبان فارسی (دهلوی، باغبانی، ۱۳۸۲-۲۴-۲۰)

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

مقایسه هفت پیکر و هشت بهشت

از میان مثنوی‌هایی که امیرخسرو به تقلید نظامی سروده، هشت بهشت ممتازترین است؛ زیرا هفت پیکر که سرمشق اصلی هشت بهشت می‌باشد، نسبت به دیگر آثار نظامی وضعی متفاوت دارد و به شاعری که به تقلید این منظومه مثنوی می‌سراید، امکان می‌دهد که به جای هفت افسانه نظامی، هفت افسانه دیگر بسراید و کتاب خویش را رنگی نو بدهد.

آنچه در منظومه‌های هشت بهشت در مقام مقایسه با هفت پیکر به چشم می‌خورد، تصاویر و ابیات مشابه است. با آنکه هشت بهشت پیش از هر منظومه دیگری در پنج گنج رنگ استقلال و ابتکار دارد، باز هم علاوه بر تقلیدهایی که گه‌گاه در صحنه آرای از هفت پیکر شده، گاه سیاق الفاظ و ترکیب‌های لفظی با همان قافیه یا معنی و مفهوم آمده است.

در پایان ابیاتی از دو منظومه مورد بحث را با هم مقایسه می‌کنیم:

هفت پیکر: ای جهان دیده بود خویش از تو هیچ بودی نبود پیش از تو (دستگردی، ۲: ۱۳۱۵)

هشت بهشت: ای گشاینده خزاین جود نقش پیوند کارگاه وجود (دهلوی، ۵۷۵: ۱۳۶۲)

هفت پیکر: بر در خویش سرفرازم کن وز در خلق بی نیازم کن (دستگردی، ۵: ۱۳۱۵)

هشت بهشت: بی نیازم کن از در همه کس جز ز درگاه بی نیازی و بس (دهلوی، ۵۷۶: ۱۳۶۲)

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

در این دو منظومه بیش از هر چیز تصاویر متفاوتی از شب و روز می بینیم و امیرخسرو در بسیاری از ابیات تصاویری نظیر نظامی سروده است. ابیاتی از هفت پیکر و هشت بهشت را در کنار هم قرار می دهیم تا شاهد این مدعا باشد:

نظامی: چو گریبان کوه و دامن دشت از ترازوی صبح پرزر گشت (دستگردی، ۱۸۱:۱۳۱۵)

امیرخسرو: چون زرافشان شد آفتاب به دشت دامن کوهسار پرزر گشت (دهلوی، ۶۱۵:۱۳۶۲)

نظامی: زلف شب چون نقاب مشکین بست شه ز قابی نقیبان رست (دستگردی، ۲۳۵:۱۳۱۵)

امیرخسرو: شب چو پروین نمای گشت سپهر ماه بر خویش بست زیور مهر (دهلوی، ۶۳۶:۱۳۶۲)

همان طور که از ابیات فوق برمی آید، نظامی در تصویرآفرینی برتر از امیرخسرو است و این نشان قوه تخیل نظامی است.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

در توصیف مناظر طبیعی

در منظومه هفت پیکر مناظری که از طبیعت داده می‌شود، قابل توجه است. توصیفات نظامی همچون تصاویری زنده از ذهن مخاطب عبور کرده و او را به همان مکان برده تا خودش این زیبایی‌ها را به تماشا بنشیند.

نظامی: روزه‌ای دیدم آسمان زمی‌اش نرسیده غبار آدمی‌اش

صدهزاران گل شکفته در او سبزه بیدار و آب خفته در او

هر گلی گونه گونه از رنگی بوی هر گل رسیده فرسنگی (دستگردی، ۱۳۱۵: ۱۵۸)

امیر خسرو: دید کامد برون ز گوشه باغ آفتابی بکف گرفته چراغ

صد هزاران ستاره گردش بیش خود چو شنعی و شمع اندر پیش

زان فروزش که قصر گلشن گشت شب تاریک روز روشن گشت (دهلوی، ۱۳۶۲: ۶۵۵)

تصاویری که امیر خسرو از باغ بسیار ساده و جز تشبیه در آن چیز دیگری بکار نرفته است. اما ابیات نظامی وصفی خیال‌نگیز و در عین حال ملموس است.

در توصیف سخن

نظامی و امیر خسرو در بیشتر ابیات دو منظومه سخن را به طبرزد، شکر، کهربا، نبات و ... لب را به عقیق، لعل، آب حیات و... تشبیه کرده‌اند.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

نظامی: شه بدان شمع شگرافشان گفت تا کند لعل با طبرزد جفت (دستگردی، ۱۳۱۵:۱۸۲)

شاه از ان سرخ سیب شهدآمیز خواست افسانه نشاط انگیز

نازنین سرنتافت از رایش درفشاند از عقیق در پایش (دستگردی، ۱۳۱۵:۲۱۵)

امیر خسرو: شرم دارم که پیش در دری کهربا را کشم به جلوه گری (دهلوی، ۱۳۶۲:۶۱۶)

گفت فرمانده سریر بلند که شرب ز پسته ریزد قند (دهلوی، ۱۳۶۲:۶۲۷)

بفسون و فسانه چو نبات مغز شه تر کند بآب حیات (دهلوی، ۱۳۶۲:۶۳۶)

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

نتیجه گیری

نظامی از شاعرانی است که باید او را در شمار ارکان شعر فارسی و از استادان مسلم این زبان دانست . اگرچه داستان سرایی در زبان فارسی به وسیله نظامی شروع نشده لیکن شاعری که تا پایان قرن ششم توانسته است شعر تمثیلی را به حد اعلای تکامل برساند نظامی است . وی با انتخاب الفاظ و کلمات مناسب ، ایجاد ترکیبات خاص تازه ، ابداع معانی و مضامین نو و دلپسند ، تصویر جزئیات با نیروی تخیل ، دقت در وصف مناظر و توصیف طبیعت و اشخاص و به کار بردن تشبیهات و استعارات مطبوع و نو در شمار کسانی است که بعد از خود نظیری ندارد . ضمناً بنا به عادت اهل زمان از آوردن اصطلاحات علمی ، لغات و ترکیبات عربی وافر و بسیاری از اصول و مبانی حکمت و عرفان و علوم عقلی به هیچ رو اِبا نکرده و به همین سبب و با توجه به دقت فراوانی که در آوردن مضامین و گنجاندن خیالات باریک در اشعار خود داشت سخن او گاه بسیار دشوار و پیچیده شده است .

با این حال مهارت او در ایراد معانی مطبوع و قدرت او در تنظیم و ترتیب منظومه ها و داستان های خود باعث شد که آثار او به زودی مورد تقلید قرار گیرد . نخستین و بزرگ ترین مقلد او امیر خسرو دهلوی است که خود نیز مقلدانی داشته است.

چهارمین کنفرانس ملی نوآوری و تحقیق در
فرهنگ، زبان و ادبیات فارسی

The 4th National Conference on Innovation and
Research in Persian culture, language and literature

منابع

- ۱- دهلوی، امیر خسرو؛ خمسه، تصحیح و مقدمه: امیراحمد اشرفی، تهران، شقایق، ۱۳۶۲، چاپ اول
- ۲- دهلوی، امیر خسرو؛ هشت بهشت، با تصحیح و مقدمه جعفر افتخار، شعبه ادبیات خاور، مسکو، ۱۹۷۲
- ۳- دهلوی، امیر خسرو؛ مجنون و لیلی، با تصحیح و مقدمه محسن باغبانی، مسکو، ۱۳۸۰
- ۴- زرین کوب، عبدالحسین، پیر گنج در جستجوی ناکجاآباد. انتشارات سخن. ۱۳۸۹
- ۵- شمیسا، سیروس. سبک شناسی شعر، نشر میترا. تهران. ۱۳۸۶
- ۶- صفا، ذبیح‌الله؛ تاریخ ادبیات ایران، تهران، فردوس، ۱۳۶۹، جلد سوم، چاپ ششم، ص ۷۸۰
- ۷- صفا، ذبیح‌الله؛ امیر خسرو دهلوی، تهران، دانشگاه تهران، بی تا
- ۸- فتوحی، محمود. سبک شناسی نظریه ها و رویکردها و روش ها. نشر سخن. تهران ۱۳۹۰
- ۹- نظامی. هفت پیکر، تصحیح وحید دستگردی، تهران ۱۳۱۵
- ۱۰- مجله نرگسزار بهبهان؛ شماره ۷۵، پاییز ۹۵
- ۱۱- زرین کوب، عبدالحسین؛ «امیر خسرو دهلوی شاعر و منتقد»، مجله دانشکده ادبیات، ۱۳۵۴، شماره ۴
- ۱۲- اصغر، آفتاب؛ «امیر خسرو نخستین و بزرگ‌ترین مقلد نظامی»، مجله دانش، زمستان ۱۳۷۰، شماره ۲۷ تا ۲۸
- ۱۳- زرین کوب، عبدالحسین؛ امیر خسرو دهلوی شاعر و منتقد»، مجله دانشکده ادبیات، ۱۳۵۴، شماره ۴